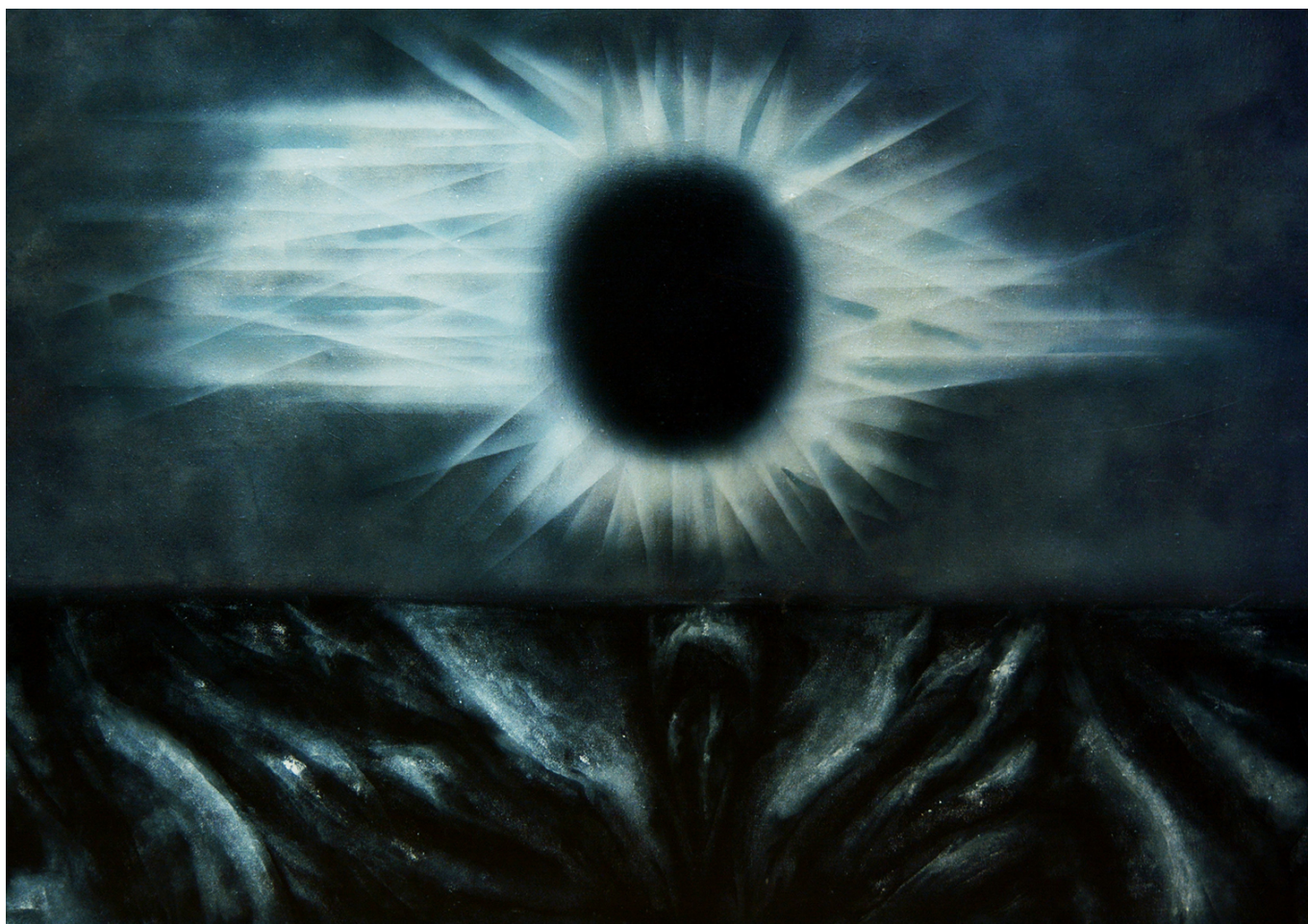

Перехід через меланхолію

ЮЛІЯ КРИСТЕВА

18 ВЕРЕСНЯ 2019

Численні дослідники безпосередньо працювали над психоаналітичною теорією меланхолії, її місцем в історії психіатрії та в інтелектуальній традиції. Інші, які не є фахівцями у згаданих царинах, досліджуючи літературні тексти різних епох, виявили вплив меланхолійного досвіду на алхімію сублимації.

Джерело: Maria Drozdova, Eclipse

Чимало текстів і біографічних нарисів свідчить, що краса¹, хоча й із самого свого імені здається покликаною боротися з викликом смерті, усе-таки зобов'язана спокусі смерті й руйнуванню спілкування та сенсу швидкоплинного життя.

Я лише хочу нагадати дві засади: по-перше, намагаючись дати визначення цьому величезному, дуже складному й неоднорідному феномену, який грубо називають одним словом, варто розрізняти поняття меланхолії та депресії. По-друге, пам'ятаймо, що зв'язок між меланхолійним досвідом і економікою сублимації – це, по суті, відношення письма, а тому й літератури.

Меланхолія/депресія

Меланхолією ми будемо називати клінічний комплекс симптомів начебто безсимптомного гальмування й асимболії, з якими час від часу або хронічно стикається індивід, найчастіше поперемінно з так званою маніакальною фазою екзальтації. Коли ж цим двом явищам – пригніченості та збудження – властиві менші інтенсивність і частота, варто говорити про невротичну депресію. Цілковито наполягаючи на відмінності між меланхолією й депресією, теорія Фрейда й там, і там виявляє ту саму неможливу жалобу за материнським об'єктом. Виникає запитання: через яку батьківську ваду вона неможлива? Чи через яку біологічну крихкість? Розрізливши психотичну й невротичну симптоматику, звернімося знову до загального визначення меланхолії, яка послуговується жажливою прерогативою розміщувати запитування аналітика на перехресті біологічного й символічного. Паралельні серії? Послідовні наступності? Випадкове перехрещення, яке необхідно роз'яснити? Чи інший зв'язок, який іще треба сформулювати?

Два терміни – «меланхолія» й «депресія» – позначають комплекс, який можна було б назвати депресивно-меланхолійним і межі якого насправді не чіткі. Психіатрія використовує поняття «меланхолія» суто для незворотної хвороби, що розвивається спонтанно (а лікують її лише антидепресантами). Не заглиблюючись у специфіку різних типів депресії (депресії «психотичної» чи «невротичної», або – за іншою класифікацією – «тривожної», «збудженої», «пригальмованої» чи «ворожої»), та не зачіпаючи вельми перспективну, але наразі мало вивчену царину впливу антидепресантів (МАО-інгібітори, трициклічні й гетероциклічні сполуки) або стабілізаторів тимічного походження (як-от літій), надалі ми обмежимося суто фрейдистською перспективою. Виходячи з неї, ми спробуємо виділити те, що в депресивно-меланхолійному комплексі – хай які розмиті його межі – стосується загального досвіду втрати об'єкта й модифікації означуваних зв'язків. Останні – зокрема, мовлення – у депресивно-

меланхолійному комплексі виявляються нездатними забезпечити необхідну для появи певних реакцій автостимуляцію. Мовлення, замість працювати як «система компенсацій», гіперактивує зв'язок тривоги-покарання, у такий спосіб долучаючись до процесу сповільнення поведінки й мислення, характерного для депресії. Хоча тимчасова печаль (або жалоба) і меланхолійне заціпеніння клінічно й нозологічно відрізняються одне від одного, їх однаково підтримує нетерпимість до втрати об'єкта та провал спроб означуваного знайти компенсаторний вихід зі стану занурення в себе – тому врешті-решт суб'єкт замикається в собі аж до повної бездіяльності, прикидаючись мертвим або навіть убиваючи себе. Тож ми говоритимемо про депресію й меланхолію, не розрізняючи щоразу одиничних особливостей цих двох станів, але маючи на увазі їхню загальну структуру.

Меланхолія/сублімація

Звернімося до гіпотези, з якою, я впевнена, сперечатимуться: піднесене народжується з меланхолії. Які докази? Гольбейн, Нерваль, Достоевський, Дюрас, Бекет, Селін і багато інших. Та хіба прекрасне може бути печальним? Чи краса пов'язана з ефемерним, а тому з жалем? Чи прекрасний об'єкт – це той, який невпинно повертається після руйнування й війни, аби свідчити, що можна вижити по смерті, що безсмертя можливе?

Чи прекрасне – це той ідеальний об'єкт, який ніколи не розчарує лібідо? А може, прекрасний об'єкт постає як абсолютний і незнищений відновлювач втраченого об'єкта, що відразу перебував у площині, відмінній від сполучного й оманливого місця лібідо, де розгортається неоднозначність «хорошого» й «поганого» об'єктів? Замість смерті й аби не вмерти від смерті іншого, я створюю – чи принаймні поціную – витвір, ідеал, те «поза межами», яке зроджує моє психічне, щоб вивести мене поза свої межі: ex-tasis. Витвір, ідеал, «поза межами» – прекрасні замітники приреченим на смерть психічним цінностям.

Звідки встає чорне сонце меланхолії? З якої безумної галактики його важкі невидимі промені прибивають мене до землі, до ліжка, до мовчання, до зречення?

Звідки встає чорне сонце меланхолії? З якої безумної галактики його важкі невидимі промені

прибивають мене до землі, до ліжка, до мовчання, до зречення? Звідки відкривається ця безодня печалі, цей незбагнений біль, який часом поглинає нас, зазвичай надовго, аж доки ми не втратимо смак кожного слова, кожної дії, самого життя? Звідки цей несподіваний відчай, що приходить за травмою, емоційним або професійним провалом, жалобою, зрадою чи смертельною хворобою? Усе це раптом дарує мені інше життя. Нестерпне життя, наповнене щоденними скорботами, проковтнутими або пролитими сльозами, ні з ким не подільним нещастям. Це позбавлене вітальності життя щомиті готове до смерті. Смерть як помста або смерть як звільнення – відтепер це внутрішній поріг моєї знемоги, неможливий сенс мого життя, тягар якого завжди здається мені важчим. Я існую як живий мрець із розірваним, скривавленим тілом, що перетворюється на труп, у сповільненому чи припиненому ритмі, у стертому чи роздуту часі. Відсутній для інших, чужий, не суцільний для наївного щастя, я наділяю свою депресію вищою ясністю, метафізичністю. На межі життя і смерті я іноді гордо почувуюся свідком нісенітниць Буття – тим, хто відкриває абсурдність зв'язків і буттів. Біль – це приховане обличчя моєї філософії, її німий брат. Без схильності до меланхолії немає душі, але є місце для дій чи для гри. Хоча запитання численні, їм, як для такої серйозної теми, усе-таки не бракує оптимізму.

Іменувати страждання, підносити й розчленовувати його на найменші складові – це, безсумнівно, засіб знищення жалю. Можливо, ми робимо це – іноді насолоджуємось жалем, але й долаючи його, – щоб перейти до іншого типу трауру: менш болючого, до якого нам байдужіше. Проте мистецтво, здається, вказує на процеси, які без перетворення жалоби на манію можуть оминати самозамилування, дозволивши митцеві піднесено володіти Загубленою річчю.

Річ/об'єкт

Я не вдаватимусь до розлогих міркувань про Річ і Об'єкт, лише коротко позначу траєкторію володіння ними. Нарцистична особа в депресії оплакує річ, а не об'єкт. Річчю ми йменуватимемо реальне, що чинить опір означуванню, полюс тяжіння й відштовхування, осередок сексуальності, з якого буде вичленувано об'єкт бажання. Блискучу метафору Речі пропонує Нерваль, вказуючи на наполегливість без присутності, на світло без віддзеркалення: Річ – це сонце в сновидінні, одночасно ясне і чорне. На підставі цієї архаїчної прив'язки хворий на депресію відчувається позбавленим невимовного й невиразного вищого блага, до якого він може долучитися лише через безсловесне пожирання або моління. Як бачите, ми далеко від еротичного об'єкта: це радше незамінне сприйняття місця або попереднього об'єкта (до-об'єкта), що ув'язнює лібідо й розриває зв'язки бажання. Для хворого на депресію

є два виходи, однаково непродуктивні: гнатися за пригодами і коханням, завжди розчаровуючись, або ж, зневірившись і позбувшись мови, замкнутися лицем до лица зі своєю безіменною Річчю. Однак меланхолія, як нас переконують поети, художники й музиканти, здатна перевершити себе. Можна оплакувати Річ, вийти з полону афекту, приєднатися до іншого виміру, поєднатися з уявним, відновити зв'язки бажаної метонімії, наблизитися до цього простору браку місця, опрацювати втрату. Цей розбір і видозміна «контейнера» здатні забезпечити незмінне невизначене, але належне утримування Речі. По-перше, за допомогою просодії – мовлення, що виходить за межі мови й наділяє знак ритмом і алітерацією семіотичних процесів. Завдяки універсальності знаків і символів, що дестабілізують процес іменування, і за допомогою накопичення множини конотацій навколо знака можна уявити собі нісенітницю або справжній сенс Речі. Нарешті, можна вдатися до психічної економії прощення: до ідентифікації того, хто говорить, із привітним і доброзичливим ідеалом, здатним придушити вину помсти або приниження нарцистичної травми, що лежить в основі відчаю хворого на депресію. Літературне творіння – це одна з форм взаємодії тіла та знаків, що свідчать про афект: про печаль як знак поділу і як початок вимірювання символу; про радість як знак тріумфу, встановленого у всесвіті сотвореного й символічного; про те, що я намагаюся максимально збігатися зі своїми переживаннями реальності. Настрій перестає бути матеріалом мого свідчення, яке тепер знаходить для себе вмістилище в ритмах, знаках, формах.

Спасіння алегорією

Повернімося до психічного процесу, до модифікацій знаків і матеріалів, що змушують красу наблизитися до драми про втрату-девальвацію-вбивство себе, яка розгортається між втратою і володінням. Мобілізуючи первинні процеси й ідеалізацію, динаміка сублимації скріплює депресивну порожнечу, а з нею й гіперзнак. Ідеться про алегорію як велич того, чого більше немає, але що для мене наділене найважливішим сенсом, бо я – з огляду на третю сторону – тут, і зараз, і на вічність прагну переробити ніщо на краще, на незмінну гармонію. Високий сенс замість глибинного й неявного небуття – це хитрість, яка замінює ефемерне. Прекрасне – її невід'ємна частина. Як жіночі прикраси, що приховують тривалі депресії, краса проявляється як вродливе обличчя втрати, вона перетворює її на метафору, аби втрата жила далі.

Краса також може свідчити про того, хто спромігся

знайти царський шлях, яким людина перевершує біль розлуки: шлях мови, наданої стражданню, аж до плачу, музики, тиші та сміху.

Краса як заперечення втрати? Може бути. Краса швидко псується і зникає в смерті, неспроможна зупинити самогубство митця або загасання спогадів у сам момент виникнення. Але не тільки. Якщо ми зуміли перейти через наші меланхолії аж до того, щоб бути зацікавленими в безлічі знаків життя, краса також може свідчити про того, хто спромігся знайти царський шлях, яким людина перевершує біль розлуки: шлях мови, наданої стражданню, аж до плачу, музики, тиші та сміху. Прекрасне було б неможливою мрією, іншим світом для хворих на депресію, актуалізованим уже тут. За межами простору депресії чи є краса чимось більшим за гру?

Лише сублімація опирається смерті. Прекрасний предмет, здатний захопити, здається нам більш гідним прихильності, ніж будь-яка викохана або ненависна травма чи печаль. Депресія визнає його й погоджується жити в ньому і для нього, але прихильність до піднесеного вже не лібідальна. Вона відокремлена, відмежована, вона інтегрувала в себе сліди смерті, що криються за безтурботністю, абстрагованістю, легкістю. Краса – це хитрість, вона уявна.

Уявне/меланхолія

Економіка уявного дискурсу в західній традиції (спадкоємиці грецької й латинської античності, юдаїзму та християнства) інтимно зближена з депресією. Водночас вона невпинно змінює встановлений шлях у бік можливого сенсу. Як невимовний і сповнений знаків зв'язок між Річчю й Сенсом, між німим афектом та ідеальністю, яка його позначає й перевищує, уявне не є ні об'єктивним описом, що сягне вершини в науці, ні богословським ідеалізмом, що прагне символічної унікальності загробного життя. Досвід меланхолії відкриває простір неминуче гетерогенної суб'єктивності, що розривається між двома взаємонеобхідними й одночасно присутніми полюсами – непрозорості й ідеалу. Непрозорість речей, як і в тіла, позбавленого сенсу, – а пригнічене тіло спонукає до самогубства – перетворюється на сенс роботи, яка стверджує себе одночасно абсолютною й зіпсованою, непридатною до перероблення. Тоді виникає тонка алхімія знаків – музикалізація означників, поліфонія лексем, дезартікуляція лексичних, синтаксичних, нарративних одиниць... – яку відразу переживають як психічну метаморфозу істоти, що говорить, між двома межами: нонсенсу й сенсу, Сатани й Бога,

падіння й воскресіння. Ці дві межові теми та одночасне їх утримання – предмет запаморочливого оркестрування в економії уявного. Їм це необхідно, але вони зникають у миті ціннісних криз, що сягають самих основ цивілізації, і залишають унікальним механізмом для розгортання меланхолії здатність означника взяти на себе відповідальність за значення, одночасно матеріалізуючись у ніщо. Хоча уявний всесвіт як означена печаль притаманний дихотомійним категоріям західної метафізики (природа-культура, тіло-дух, низько-високо, простір-час, кількість-якість тощо), універсум також можливий як ностальгійне означення радості фундаментальної живильної нісенітничі. Ідеться про можливість зла як збочення та смерті як найвищого безглуздя. Однак саме завдяки значущості завершення є нескінченна можливість воскресіння, амбівалентностей, універсальностей. Меланхолійна напруга приносить задоволення означуванню втраченому означнику – радість воскресіння аж до каменю й мертвого тіла (Гольбейн) – стверджуючи цим, що вона суголосна суб'єктивному переживанню меланхолії, ім'я якого – меланхолійна насолода. За конкретними зв'язками алегорія виявляє тимчасовий фетиш західної уяви: начебто вона істотно залежить від втрати (жалоби) й подальшого скочування в загрозовий, крихкий, пошкоджений ентузіазм. Ми отримуємо уявний досвід як надлишковий сенс після вибуху мертвого смислу, у якому суб'єкт, що говорить, знаходить притулок для ідеалу, а передовсім – шанс відтворити його в ілюзіях і в розчаруваннях...

Сила нашої уяви – це здатність переміщати сенс саме до того місця, де він втрачається в смерті й у нісенітничі, смерті або нісенітничі. Збереження ідеалізації, уявного – це водночас диво та здрібнення чуда, ілюзій, мрій, слів, слів, слів... Це підтверджує всемогутність перехідної суб'єктивності – тієї, яка вміє говорити аж до смерті.

Уперше текст опубліковано в часописі «Figures de la psychanalyse» (№ 1(4), 2001). З французької переклала Галина Помилуйко.

Примітки

1. Фр. «beauté» походить від лат. «bellus», що своєю чергою походить від «bonus», тобто «благий» – *прим. перекладача.*